

Дзюбишина-Мельник Н. Я.

ОФІЦІЙНО-ДИЛОВИЙ СТИЛЬ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті обстоюється думка щодо сформованості офіційно-ділового стилю на початку ХХ ст. Для аргументації автор спирається на три диференційні ознаки, які виділено в результаті аналізу значного фактичного матеріалу. У процесі аналізу автор оперує такими поняттями, як стильовий рівень (що має мовний, а не мовленнєвий статус), стильові одиниці (стилеми, гіперстилеми). Виділені ознаки залишаються релевантними для офіційно-ділового стилю і на сучасному етапі його функціонування у складі літературної мови.

Початок ХХ століття надзвичайно важливий в історії української мови в цілому. Це час, коли починає (хоча й дуже повільно, але невпинно) зростати престижність мови за рахунок розширення сфер функціонування сублімованих форм, а саме: нехудожніх стилів нової літературної мови та міського койне. Обидва прояви життя національної мови мають свою, суто українську специфіку, зумовлену не лише бездержавним статусом нації. Як зазначає Ю. Шевельов, «Приблизно 85 %, що жили на території, яка належала до Росії, перебували в найгіршому становищі, коло 13 % у Сх. Галичині й Буковині, приєднаній до Австрії, втішалися порівняно кращими умовами; решта 2 % на Закарпатті жили в обставинах, ближчих до обставин підросійської України» [1, 11]. Порівняно кращі умови життя півдавстрійської України (завдяки Конституції 1868 р. та наступним демократичним доповненням її), особливо після відомих дискримінаційних документів у підросійській Україні, спричинюють те, що невелика і до того ж маргінальна щодо етнічних українських земель територія (Зах. Україна) в останні три десятиліття ХІХ ст. відіграє провідну роль у культурному житті українців загалом і розвитку нехудожніх (наукового, публіцистично-інформативного, конфесійного та офіційно-ділового) стилів літературної мови зокрема [див.: 2]. І лише спочатку ХХ ст. ці стилі починають апробуватися (причому в дуже вузьких рамках, окрім хіба що, публіцистично-інформативного) також і в Сх. Україні. Цьому сприяли певні екстралінгвістичні чинники, а власне: поширення національної ідеї, а, отже, зростання самосвідомості, та певне поліпшення умов для національно-культурного життя, особливо після відомих подій 1905 р. (навіть попри поновлення репресій 1907-1910 рр.). Звідси зрозумілі й вимоги до мови, що має задовольняти потреби не лише селянства, хай © Дзюбишина-Мельник Н., 2001

з новими, ширшими обр'ямами, але також самої інтелігенції, яка дедалі більше усвідомлює себе політичним провідником народу [8, 363] і власні потреби на статусі духовної еліти. Тому й з'являються «Записки Наукового українського товариства» в Києві (1907 р.), «Євангеліє» (1907—1911 рр.) у редактованому перекладі П. Морачевського (хоча вперше переклад запропоновано для розгляду в Синоді ще на початку 60-х рр. ХІХ ст.), періодичні видання (як-от: «Хлібороб» — Лубни, «Громадський голос» — Київ, «Рідна справа» — С.-Петербург, «Дніпрові хвилі» — Катеринослав, «Рідний край» — Полтава, «Вісті» — Одеса тощо), складаються окремі види документів товариств «Просвіта» (у Катеринославі, Києві, Чернігові, Миколаєві, Одесі, Житомирі, Мелітополі, Кам'янці-Подільському та інших містах), документи згадуваного «Українського наукового товариства», українських студентських товариств у Харкові, С.-Петербурзі, Москві, документи різних політичних партій, у тому числі в часописі Української народної партії «Самостійна Україна» (Київ, 1905 р.) був уміщений «Основний закон». 1910 р. російське міністерство фінансів навіть видало в українському перекладі брошуру «Забезпечення прибутків і капіталів державними ощадничими касами».

Звичайно, україномовні тексти (друковані й недруковані) як чисельністю, так і різноманітністю й надалі переважали в Зах. Україні, проте важливо, що поліфункціональність літературної мови утверджується майже на всій Україні.

Дещо інакше виглядає справа з міським койне. Головне, що в досліджуваний період ця наддіалектна форма національної мови, яка засвідчує вищий щабель її розвитку, вже склалася. Хоча територіально вона була обмежена Галичиною та Буковиною з центрами відповідно у Львові та Чернівцях. На підтвердження можна навести чи-

мало аргументів, але спинимося на свідченнях непересічних сучасників. Наприклад, щодо Галичини І. Кокороз — україніст, класичний філолог і педагог — у статті «Причинок до спору язикового» пише: «Коли на Україні рідко язык українсько-руський є розговорним між тамошньою інтелігенцією, то в Галичині говорять ним як у простій хаті, так і в найелегантніших і найвищих салонах... Ним ту вітає-ся цісаря, виголошує-ся мови політичні в соймі, ним викладає-ся з катедр університетських, ним пишеться листи і розправи філософічні, педагогічні, історичні, математичні, фізичні, правничі і інше» [3, 472]. Про Буковину, а, власне, Чернівці, читаємо у статті «Малоросійски писатели на Буковине» Лесі Українки: «Головне місто цієї провінції Чернівці (Czerpowitz) цікаве для Малоросії тим, що це єдине достатньо велике європейське місто, де малоросійська мова вживана скрізь, удома й на вулиці, як *langue parlee*. Говірка буковинських русинів дуже мало відрізняється від тієї малоросійської мови, якою говорить більшість українців» [4,62]. Натомість усне наддіалектне мовлення у Сх. Україні на початку ХХ ст. ще не сформувалося. Загал міст був зросійщений (хоча не позбавлений впливу української мовної стихії). Разом з тим, спираючись на мовну ситуацію вже кінця ХХ ст., можна твердити, що тим паче на початку ХХ ст. вона не відзначалась однорідністю. По-перше, більше зросійщеними були промислові, особливо великі міста. По-друге, навіть у них різні соціальні верстви зазнали різного ступеня національної нівеляції. У значної частини мешканців міста залишалися сильні родинні зв'язки із селом, тому в соціально однорідному середовищі низів, особливо в родинному колі мешканців міста першого покоління, спілкування могло бути українським з діалектними та російськими домішками (що спостерігається ще й досі). Інша справа середні й вищі верстви. Тут дійсно панувала російська мова внаслідок впливу освіти, мистецтва, преси, різних громадських та державних інституцій. Проте під тиском названих вище чинників відбувається поступове ширення усного україномовного спілкування в інтелігентних національно свідомих колах Сх. України. Зокрема, на зібраннях, пов'язаних з діяльністю партій (напр., народної, соціал-демократичної робітничої партії, радикальної тощо), провідниками і членами яких були визначні громадські й культурні діячі (М. Міхновський, М. Шемет, Б. Грінченко, В. Винниченко, С. Петлюра, М. Левицький, В. Чехівський, Є. Чикаленко, С. Єфремов, Олена Пчілка, Пилип Капельгородський та ін.). Активним було спілкування й у членів Товариства українських поступовців (незаконної міжпартійної громадсько-політичної організації з центром у Києві), Українського

наукового товариства (голова М. Грушевський, секретар І. Стешенко), товариства «Просвіта» (в різних містах підросійської України), причому члени останньої створювали освітні гуртки і курси не лише в селах, а й містах для гімназистів, студентів, службовців, учителів, часом їх відвідували робітники [5, 61], організували літературні вечори для широкого загалу. Про гуртки україномовної молоді в Києві, Прилуках, Лубнах, Ніжині згадує Д. Дорошенко [6,17]. Прикметно, що серед україномовних були (хоча й поодинокі) представники буржуазії зокрема родини Аркасів (у Миколаєві), Симиренків, Леонтовичів, Чикаленків (у Києві) [7]. Хоча підключенню цієї верстви до української справи загалом і зацікавленню українською мовою, зокрема, перешкоджав соціальний радикалізм національної інтелігенції [8, 364]. Крім того, процес розширення україномовної аудиторії не завжди йшов по висхідній. Траплялися і припливи і відпливи прилюдного вживання українського слова освіченими людьми. Так, на початку 10-х рр. (після циркуляра П. Столипіна 1910 р. і пов'язаних з цим репресивних заходів) дехто з інтелігенції «повернувся лише до домашнього вжитку української мови» [5, 64]. За такої мовної ситуації дійсно важко говорити про міське койне у Сх. Україні, але є підстави говорити про ідіолекти як наддіалектні форми спілкування досить обмеженого (соціально більш-менш однорідного) кола людей — мешканців різних міст, які свідомо ставилися до свого українського мовлення, точніше кажучи, українську вони вживали за принципом диглосії, намагаючись скерувати її у річище білінгвізму. Ці ідіолекти мали, треба думати, достатньо спільних рис завдяки живим зв'язкам інтелігенції, у тому числі завдяки листуванню як найближчого до усного виду писемного мовлення. Про те, що поступово розширювалася і соціальна база функціонування української мови, опосередковано свідчить преса. Так, тексти періодичних видань (від 1905 р.) рясніють паралельною подачею українсько-російських відповідників (чи, навпаки — російсько-українських) не лише до новостворених (так званих кованих) слів і виразів, до слів іншомовного походження чи запозичень у галичан, а й до давновідомих у Сх. Україні мовних засобів. Пор.: *аграрний* (земельний), *акції* (паї), *мити* (пошлина), *терор* (убивство), *собственность* (власність), *урядники* (чиновники), *учредительное собрание* (установча рада), *початкові* (начальные) *школи*, *віче* (мітинг), *держави* (государство), *досвід* (опыт), *місто* (город), *заповіт* (завещание), *привідиці* (зачинщики) тощо. На початок 10-х років таких випадків стає помітно менше. До речі, у мові преси Зах. України на той самий час вони фактично відсутні.

Таким чином, протягом 1900-1916 рр. мовна ситуація в обох частинах України поволі вирівнюється.

У контексті зростання національної свідомості та самостійницьких настроїв особливо важливим стає формування офіційно-ділового стилю. Як жоден інший, цей стиль віддзеркалює суспільно-політичний статус відповідної мови. Якщо нація державна або хоча б має певні політичні права, то створюється й відповідна сфера для функціонування офіційно-ділового стилю — прояву державно-адміністративного правового регулювання стосунків людей. Розвиненість саме цього стилю чи не найбільше надає престижності мові.

Традиційно початок функціонування офіційно-ділового стилю пов'язують із подіями 1917 р., строго кажучи — з відродженням державності в часи визвольних змагань, але в дослідженнях радянських часів з відомих причин прив'язка робилася до встановлення більшовицького режиму в Україні [9,26-27], причому наголос аж до 50-х рр. зберігався на констатації так званого шару ділової лексики [10,90]. У наступні десятиліття (60—90-і рр.) офіційно-діловий стиль розглядають спочатку як комплекс специфічних засобів різних рівнів стратифікаційного каркасу мови, а згодом визначають способи відбору та організації мовних засобів у цьому стилі загалом [11]. Спираючись на ці дослідження, а також новітні теоретичні підходи до проблеми стилів, ми звернулися до аналізу текстів документів (ділових, судових, військових) та законів початку ХХ ст. і виявили три характерні ознаки, які, на наш погляд, можна вважати достатньою підставою для виокремлення офіційно-ділового стилю в контексті української літературної мови ще до часу відновлення державності. Отже, предмет наших зацікавлень — початок ХХ ст. (із залученням останніх років ХІХ ст.) і до 1917 р. Тим часом 1914—1916 рр. важливі з огляду на використання офіційно-ділового стилю в армії, конкретно у військах Галицьких січових стрільців, а також у документах культурно-освітніх та господарських організацій у австро-угорських таборах полонених вояків-українців зі Сх.України, якими опікувалися галичани і буковинці, а серед них і видатні, як от В. Сімович [1,50].

Перша ознака. Мові документів та законів властиво багато засобів, закріплених саме за цим різновидом текстів. Такі мовні засоби є постійними носіями стильового (офіційно-ділового) значення, тобто ним марковані. Таким чином, стильове значення в сукупності з формальними засобами, ускладненими відповідною семантикою одиниць стратифікаційного каркасу мови (лексичною, морфологічною, синтаксичною або фонетичною) не створюються у процесі використання, а лише

відтворюються. Згідно з основними критеріями виділення одиниць мови (пор.: «Відтворюваність у готовому вигляді — одна з найважливіших ознак одиниці мови. За ознаку одиниці мови вважають також здатність одиниці утворювати свої надпарадигми, або рівні... Відповідно до цього одиниця характеризується ієрархічним ставленням до одиниць інших рівнів» [12,182]). Таким утворенням можна надати статусу стильових одиниць, а стильовому рівневі (де ці одиниці системно організуються) — статусу мовного рівня на відміну від мовленнєвого рівня текстів — конкретних реалізацій стильових одиниць. Назвемо стильові одиниці **стилями** за аналогією до відпрацьованої вже словотворчої моделі іменування одиниць мови. Стильове значення стилем забезпечує сумірність (співвідносність, однопорядковість) засобів, які в стратифікаційному каркасі, зокрема літературної мови, мають різний статус (належать до різних страт, або рівнів). Це означає, що на стильовому (або надстратифікаційному) рівні стилями, маючи інваріантну природу, утворюються репрезентантами будь-яких одиниць стратифікаційного каркасу мови (фонем, морфем, синтаксем, лексем, фразем). Наприклад, у досліджуваному матеріалі ми виявили такі варіанти фраземи із семантикою «зміст офіційного заходу»: порядок денний / порядок денный / денний порядок / денный порядок. Усі ці варіанти утворюють одну стилему із значенням офіційно-ділового стилю. Або: лексема із значенням «особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує обов'язки, встановлені законами цієї держави» — репрезентована варіантами громадянин / горожанин / гражданин, одночасно ці варіанти є репрезентантами однієї стилему з аналогічним стильовим значенням. Стилями можуть бути окремі репрезентанти — одиниці стратифікаційного каркасу мови (а не всі варіанти). Наприклад, із двох варіантів (елементарної) синтаксеми зі значенням «зміст чого-небудь» про + Род. в. / у справі + Род. в. лише останній маркований офіційно-діловим стилем: «Звіт у справі відбудови народного театру» (Львів, 1914 р.). Або порівняймо варіанти (елементарної) синтаксеми «джерело дії» з боку + Род. в. і неприйменниковий Род. в.: «дії з боку місцевих самоуправ» (Проект програми Республіканської української партії, Львів, 1905 р.) і «дії місцевих самоуправ». Стильово маркований перший з наведених репрезентантів синтаксеми, причому маркованість забезпечується прийменником з боку. Вартий уваги й приклад з Род.в. Він також маркований, але тут ідеться вже не про варіант синтаксеми «джерело дії» загалом, а про конкретну його реалізацію, тобто про лексичне наповнення. Саме воно й надає Род. в. стильового забарвлен-

ня. Пор.: *дії учителів, заяви студентів* тощо. У цих випадках Род. в. у значенні «джерело дії» стильово нейтральний. Отже, третій вид стилем — це стилем, утворювані конкретними реалізаціями одиниць стратифікаційного каркасу мови. Пор. ще синтаксему — підрядну частину складного речення із сполучником *коли: коли є рівність і коли є тепла хата*. Про стилему можна говорити лише у першому випадку: структурно нейтральне утворення набуває стильового забарвлення завдяки лексичному наповненню. Натомість синонімічна до наведеної синтаксеми (елементарна) синтаксема *у разі* + Род. в. має стильове забарвлення (завдяки сполучникові *у разі*) незалежно від лексичного наповнення: *у разі небезпеки (пожежі, хвороби, виграшу* тощо).

Те, що стилема третього виду залежить від лексичного наповнення, не суперечить основному критерію виділення одиниць мови (а не мовлення): вона не створюється, а лише відтворюється з урахуванням типу лексики. Аналогічне явище (різні обмеження) характерні для багатьох конкретних мовних одиниць стратифікаційного каркасу мови. Згадаймо хоча б вибіркоче поєднання кореневих морфем з суфіксальними, зокрема демінутивними (пор.: *вікно — віконце, віконечко*, але тільки *сонце — сонечко*). Або обставинна (елементарна) синтаксема з прийменниками *в/на* + *М.в.:* *в Україні, Греції, Криму*, але тільки *на Мадагаскарі {Кубі, Сахаліні}*.

Серед ядерних стилем офіційно-ділового стилем є однозначні, багатозначні та омонімічні. Однозначні мають лише одне стильове значення. В обстежених текстах виявлено, зокрема, такі однозначні репрезентанти стилем (марковані офіційно-діловим стилем): *в сумі 58 крон* (Звіт «Сокола-Батька», Львів, 1909), *у відповідь на відозву* (Заява української молодіж, Львів, 1901), *з огляду на підсудність* (Вістник законів для королівств і країв, заступлених в державній раді, Відень, 1903), *згадані предмети, число присутніх* (Резолюція академічної професорської ради історико-філологічного факультету Харківського університету, Харків, 1906), *закон, особи, дійсні члени, загальні збори* (Статут т-ва «Просвіта», Одеса, 1905); часто вживані у різних документах варіанти лексичних стилем на зразок: *скарбник, нарада, пільги, заступник, посол, четар, мито, законодавство, вирок, щадниця* тощо. Багатозначні стилем — це стилем, поширені, принаймні, у 2-х писемних стилях (окрім офіційно-ділового, найчастіше — у публіцистично-інформативному, проте не в текстах документів). Наприклад: *протягом 1900 року, в напямі історії, літератури, етнографії, з нагоди ювілею* (Звіт НТШ, Львів, 1901), *брав участь, відповідає потребам* (Звіт «Просвіти», Львів,

1902), лексичні стилем, репрезентовані словами *обов'язки, влаштування, відношення, обговорювати, виконувати, придатний, річний, добровільний* тощо. Всі ці стилем фіксуються також у часописах. Омонімічні стилем — це стилем, які мають у різних стилях різне стильове значення (семантично вони тотожні) або зовсім стильово немарковані утворення співвідносяться зі стильово маркованими у певних стилях. Так, варіанти однієї лексеми *кожний, кожен* звичайно стильово нейтральні: *кожний день, кожне яблуко, кожен раз*. В офіційно-діловому стилем ця лексема (обидва її варіанти) набуває відповідного стильового забарвлення: *кожна* громада (Основний закон «Самостійної України» Спілки народу українського, Київ, 1905), *кожен* член бібліотеки (Інструкція для бібліотек «Просвіти», Київ 1900-ті рр.). До омонімічних належать стилем, утворені на основі дієслівних морфем на -но, -то. Пор.: в усно-розмовному мовленні (розмовно-побутовий стиль) «*Скільки про це вже говорено-переговорено*», «*Не хвилюйтеся, усе буде зроблено*» і «*Число виділових кандидатів може бути змінено*» (Статут українського товариства «Просвіта», Одеса, 1905); *Ухвалено* також, щоб катеринославська «Просвіта» була членом Наукового товариства у Львові (Протокол зборів товариства «Просвіта», Катеринослав, 1907). Як омонімічні кваліфікуємо стилем, в основі яких синтаксеми — підрядні речення тотожності. Порівняймо репрезентанти тієї самої синтаксеми в художньому стилем (фольклор) «*Хто людям добро бажає, той і собі має*», у розмовно-побутовому «*Це той, хто просився колядувати?*» і в офіційно-діловому стилем «*Голосують ті, котрих власть до сего уповноважить*» (Збірник законів адміністраційних, Львів, 1913), «*Членом громади є кожний, хто належить до якої-небудь організаційної громади*» (Статут громади «Самостійна Україна», Раштадт, 1916). Омонімічні також стилем, в основі яких синтаксеми з розгалуженими однорідними членами, особливо — однорідними підрядними частинами речення. Такого типу речення типові для художнього стилем. Наприклад:

Як зберегти мені цілошу вашу воду,
Щоб ви не висохли, не змінювали русло,
Щоб в ваших водах небо не загуло,
Щоб з ваших вод я пив красу й свободу...
(М. Вінграновський)

В офіційно-діловому стилем такого типу синтаксичні утворення набувають іншого забарвлення: «*Партія у справах економічних домагається:* а) щоб знищено всі попередні податки..., б) щоб викуповано на власність краю чи громад усякі підприємства..., в) щоб підтримувано громадське, товариське (кооперативне) використання пред-

приемств...» (Платформа Української радикальної партії, Львів, 1905).

Бувають випадки, коли стилему репрезентують варіанти з різним типом стильового значення: однозначні, багатозначні чи омонімічні. Так, стилема із значенням «форменний одяг» представлена однозначними варіантами, маркованими офіційно-діловим стилем: *однострій /уніформ /мундир* та омонімічним (діалектного походження) *ноша*. Названі варіанти стилем трапляються, зокрема, у документах товариств «Сокіл», «Сокіл-батько» та канцелярій Українських січових стрільців.

Марковані засоби — стильові одиниці — творять ядро стилю. Розвинене ядро стилем (стильових одиниць) — ознака сформованості стилю. Воно дедалі виразніше окреслюється в усіх різновидах текстів офіційно-ділового стилю початку ХХ ст. Разом з тим, можна спостерегти й такі явища, які свідчать про незавершеність цього процесу. Чи не найяскравіший доказ — висока варіантність усіх видів стилем. Її зумовлюють як інтралінгвістичні, так і екстралінгвістичні чинники. Основний інтралінгвістичний чинник — некодифікованість норм, що, загалом, типово для початкового етапу функціонування будь-якого стилю літературної мови. Основний екстралінгвістичний чинник — бездержавний статус мови, ускладнений ще двома обставинами: 1) розчленованістю мовного ареалу між чужомовними державами; 2) різнодіалектною основою двох варіантів національної літературної мови. Звідси весь комплекс негарздів, у тому числі уповільнення процесу становлення літературної мови в її функціонально-стильовому розгалуженні й, зокрема, утривання дублетних варіантів стилем, як-от: *спис — список, протокіл — протокол, устав — статут, жертви — пожертви — датки, вкладка — внесок, председатель — предсідник — голова, звіт — справозданє, чиновник — службовник — урядник, окремиї — поодинокий, печать — стемпель — штемпель* тощо. Разом з тим, дублетні репрезентанти стилем на кінець досліджуваного періоду все більше піддаються тискові двох тенденцій до розподібнення за рахунок різної частотності уживання в усьому обширі текстів. Так, варіант лексичної стилем *полонений* дедалі помітніше витісняє варіант *бранець*, варіант *секретар* витісняє дублет *писар*, варіант *статут* витісняє варіант *устав*, варіант *власник* заступає варіант *власитель*, варіант *розлучення* заступає варіант *розвод* тощо. Розглядувана тенденція подекуди трансформувалась у тенденцію випрацювання основного/неосновного варіанта стилем. Її дія простежується у способі подачі репрезентантів однієї стилем: поряд з основним варіантом у дужках подається неосновний. Пор.: *наука (інструкція)* (Вістник законів для королівств і країв, заступлених в дер-

жавній раді, Відень, 1905), *конtingент новобранців (рекрутів)* (там само, 1907), *право змилювання (амнестії)* (Основний закон «Самостійної України» Спілки народу українського, Київ, 1905), *дохід (зиск), фонди розхідні (видаткові)* (Статут Просвітнього товариства ім. Т. Шевченка, С.-Петербург, 1900-ті рр.). Друга тенденція спричинилася до розподібнення дублетних варіантів стилем за рахунок почергового їх використання в тому самому тексті (документі, параграфі закону тощо). Наприклад, у «Статуті студентської української громади» (С.-Петербург, 1908) подибуємо і варіант *вкладки* і варіант *внески*. У «Статуті «Суспільно-просвітній гурток» (Фрайштадт, 1916) варіюється вживання слів — варіантів однієї стилем *зложити (зложений)* і *складати (складений)*. Пор.: «Надзорча комісія *зложена* з голови й двох членів» і далі «Цей суд *складається* з п'яти членів». Або ще: «*окремі комісії*» і «*поодинокі* вечірні читання» (там само). Такого типу варіювання є вже власне стилістичним, оскільки воно слугує стилістичній меті — урізноманітненню тексту. Процеси, подібні розглянутим, діють, як відомо, на кожному синхронному зрізі всієї архісистеми мови, у тому числі в її літературному ідіомі. Дублетні варіанти, навіть розгалужені (3-4-членні ряди), не становлять загрози для цього ідіома. Важливо, щоб вони усвідомлювалися як відмінні від нелітературних. Чим активніша практика вживання дублетних варіантів, тим скоріше вони розподібноються, що й підтверджують спостереження за офіційно-діловим стилем початку ХХ ст.

Узагальнено кажучи, формування ядра цього стилю відбувалося згідно із загальними закономірностями функціональної (стильової) диференції літературної мови. З огляду на те, що розподіл і закріплення засобів за певними сферами спілкування належить до компетенції мови (а не мовлення), виникають підстави для виділення одиниць стильового рівня — стилем та гіперстилем. Саме вони, ці марковані засоби, відіграють головну роль у виокремленні кожного стилю, зокрема офіційно-ділового, тому вважаємо за можливе надати ознаці сформованості стильового ядра статусу не просто диференційної, а конститутивної ознаки кожного стилю.

Друга ознака, за якою можна виокремити офіційно-діловий стиль з-поміж інших функціональних різновидів літературної мови, — це стандартність. Вона полягає у використанні не лише готових виразів (шаблонних зворотів мови) на зразок *Пропозицію ухвалено зборами, Отсим маю честь повідомити, вищий касаційний суд*, а й тексту в цілому. Найперше цим характеризується мова справочинства (діловодства) — адміністративного та судовичного. Законодавчі ж документи стандартизовані істотно менше.

Завдяки стандартності ділових документів кількість варіантів можливих текстів обмежена (на відміну, наприклад, від текстів художнього стилю, де кількість варіантів практично не обмежена). Тим самим забезпечується основна умова для виділення ще однієї одиниці мови стильового рівня. Цю одиницю можна назвати **гіперстилемою**, оскільки вона вищого рівня складності, ніж стилема. Гіперстилем ділових документів стільки, скільки видів (жанрів) документів*. В одному з найбільш сучасних збірників різного типу документів «Універсальному довіднику-практи-

кумі з ділових паперів» (Биби́к С., Михно І., Пустові́т Л., Сюта Г. — Київ, 1997) наведено понад 100 зразків. В обстежених матеріалах виявлено більше півсотні видів (жанрів) документів, тобто гіперстилем. Це, наприклад, статути, звіти, заяви, протоколи, резолюції, ухвали, накази, догани, посвідчення, перепустки, свідоцтва, оголошення, повідомлення, звернення, інструкції, договори, контракти, позови, апеляції, скарги, офіційні листи, вітання, запрошення, квитанції тощо. Наведемо приклад писаного від руки документа (м. Київ, 1909 р.):

Заява

Бажаючи зайняти посаду бібліотекаря і писаря товариства, маю за честь звернутися з проханням про це до Високоповажної Ради товариства "Просвіта".

підпис і дата

Порівняймо ще зразок друкованого (на машинці) офіційного листа (Львів, 1915 р.):

До Команди Збірної станиці Українських
Січових Стрільців у Львові
Відень, дня 26.XI.1915 р.

В прилозі** пересилаємо взір** тижневого звіту в німецькій і українській мові. З огляду на те, що тижневі звіти пересилаємо головно до Команд Українських Січових Стрільців, де урядовою мовою** є українська, просимо командувати** взори звітів в німецькій і українській мові. Для тутешньої місцевої Команди просимо надрукувати 500 примірників.

підпис

Показово те, що значну частину документів надруковано на бланках. А це, як відомо, свідчення найвищого ступеня стандартизованості, а отже — достатньої сформованості цієї диференційної ознаки офіційно-ділового стилю.

Наведемо ще фрагмент бланка позову 1909 р. (Львів):

До ц.к. повітового Суду
Відділ
в....

ПОЗОВ

Позовник.....
Пізван....
о заплату квоти ... .корон. ... .сот
По ....

* Гіперстилеми можна виділити і в окремих різновидах конфесійного стилю, зокрема у молитвах, Богослужбах, а також в окремих фольклорних жанрах (напр., зачини — кінцівки казок, замовляння тощо).

** Сучасні відповідники: *в прилозі* — у додатку, *взір* — зразок, *урядова мова* — офіційна мова, *командувати* — надіслати.

Подаємо зразок бланка 1898 р.(Львів):

Ч	ДОВЖНИЙ СКРИПТ
Підписаний член Т-ва "Академічна Громада" стверджує сим, що з каси того ж Т-ва одержав . . . . . яко . . . . . % позичку, котру зобов'язує ся сплатити враз з процентами в слідуючих ратах	
У Львові дня	
Свідки	
Виплачено	
Підпис позичаючого	

Стандартність на рівні гіперстилеми — та диференційна ознака офіційно-ділового стилю, що формується значно швидше, ніж попередньо розглянута (а саме: стильове ядро), адже тут діє екстралінгвістичний чинник — умовність, домовленість щодо структурної організації текстів. Особливо це стосується літературних мов, які затрималися з якихось причин у своєму розвитку, як от українська. У випрацюванні стандарту документів їй слугували зразки з інших мов, зокрема німецької, польської, російської. Проте незавершеність розвитку офіційно-ділового стилю нової української літературної мови в обстежуваний період далася і тут ознаки. Зокрема, в документах не завжди є всі типові реквізити. Наприклад, трапляється, що немає назви документа, його датування. Не завжди витриманий формуляр — певна послідовність у розташуванні реквізитів, що передусім має надати документіві стандартності. Так, у протоколах конференцій (власне, засідань) галицько-волинського єпископату в Перемишлі (за 1902-1910 рр.) зазвичай не вказано порядок денний та перебіг засідань, а є лише ухвали. У протоколах центральної організації академічних гімназій у Львові (1901-1904 рр.) є ознаки звіту. А це вже небажаний синкретизм (а отже, нечіткість, неоднозначність) документа.

Вияв стандартності у законодавчих документах обмежується переважно загальним (і обов'язковим) членуванням на розділи, параграфи, пункти. Так, Основний закон «Самостійної України» Спілки народу українського (Київ, 1905) складається з 10 розділів і 118 пунктів. Ознаки стандартності цього типу можна помітити в текстах інших стилів, зокрема науковому, художньому. Традиційно наукові та художні тексти значного обсягу поділяються на частини, розділи тощо, однак таке членування — факультативне, мотивоване індивідуально-авторськими уподобаннями, тобто здійснюється на мовленнєвому рівні. Отже, говорити про гіперстилеми у цих стилях і в цьому плані також не доводиться.

Стандартність (на відміну від штампу — затертого образного виразу) дає можливість, макси-

мально економлячи зусилля, швидко передати і зосередитись на діловій інформації. З погляду стандартності для офіційно-ділового стилю однаково важливо не порушувати усталене для певного виду документа (гіперстилеми) вживання в ньому як стилем, так і нейтральних і навіть іностильових засобів. Власне, стандартність забезпечує цілісність гіперстилем, де поєднуються (співіснують, взаємодіють) ядерні та периферійні (нейтральні та іностильові) засоби мови.

Порівняймо стандартні засоби обох типів: стилеми (усталені словосполучення і речення) *високі сторони, виборче право, загальні збори, зложити заяву, оповіщати конкурс, народне віче, по упливу речинця, урядова мова, охотничья служба, товариство має на меті..., у своїй діяльності товариство підлягає усім існуючим у державі законам, членом (земляцтва) може бути кожен, хто...*

(вирази взято з різних документів досліджуваного періоду)

нейтральні засоби

Звіти німецького генерального штабу.

18.11. Положене *взагалі незмінене*.

19.11. *Нічого нового*.

21.11. *На загал положене незмінене*.

3.12. На більшій частині фронту *не сталося нічого важного*.

12.12. Крім гарматних і мінових боїв на різних місцях фронту *не сталося нічого важного*.

(Свобода. — Львів. — 1915. — 11,12)

Третя ознака. Вироблення стильового ядра офіційно-ділового стилю та стандартність у вживанні мовних засобів сприяють тому, що починає складатися стильова норма як опозиція до загальнолітературної. Проте стильова норма досліджуваного періоду перебуває ще на тому етапі, коли тільки «виникають потенційні можливості різної реалізації мовних засобів» [13,226], і тому оцінного (аксеологічного) моменту немає. Дія стильових норм виявляється, зокрема, в тому, що в різних текстах вживаються ті самі марковані засоби. До таких засобів належить, наприклад, постійний

теперішній час дієслів, зокрема, в «Уставі УСДРП» (Київ, 1905) подибуємо слова *проводить, стверджує*, в «інструкції для бібліотек «Просвіти» (Київ, 1900-ті рр.) — *затверджують, знімає відповідальність*, у «Статуті Громади «Самостійна Україна» (Раштадт, приблизно 1916) — *настановляє, ухвалює, складається* тощо. Типові також безособові форми дієслів, як от: «*йа засіданнях Ради обговорюють ся й рішають ся* переважно адміністративні справи», «*радять ся* над змінами статута» (Статут т-ва «Просвіта», Фрайштадт, 1916); «На засіданнях секцій *відчитувано* наукові праці» (Звіт НТШ, Львів, 1901), «Ухвалено також, щоб катеринославська «Просвіта» була членом Наукового товариства у Львові» (Протокол зборів т-ва «Просвіта», Катеринослав, 1907). Стильовою нормою можна вважати залучення до різних документів слів з імперативним значенням, на зразок *треба, має, належить* тощо.

У плані стильової норми показове використання в різних жанрах — видах документів — тих самих слів-репрезентантів лексичних стилем, що відображено у таблиці :

Слово	Звіти, протоколи	Статуту, програми	Векселі, позови, контракти, зобов'язання, апеляції, доручення	Резолюції, постанови, накази, інструкції, закони, повідомлення
сторони присутні	+	+	+	+
зносини	+	+	+	+
податок особи	+	+	+	+
готівка	+		+	+
згаданий вирок	+		+	+
заходи	+	+	+	+

Звичайно, чим менше варіантів, які репрезентують стилему (гіперстилему), тим ближче мовний засіб до нормативності, оскільки для офіційно-ділового стилю варіантність у принципі не бажана. При цьому не слід забувати про історичну змінність норми, що відбувається внаслідок зрушень у стильовій маркованості засобів. Так, серед лексичних стилем поч. ХХ ст. є чимало таких, які з сучасного погляду сприймаються як полонізми, росіянізми, германізми. Напр.: «*виказ місячних жертв*» (Звіт у справі відбудови народного театру, Львів, 1914), доки не заплатять свої «*залеглости*» (Статут Просвітнього т-ва ім. Т. Шевченка, С.-Петербург, 1900-ті рр.), «*зглядно* місцеві комітети» (Звіт з діяльності т-ва «Просвіта», Львів, 1907), *средство*, у *последніх* роках, *постепенний, райфайзенки* (Звіт з діяльності т-ва «Просвіта», Львів, 1903). Кваліфікація такого типу фактів потребує диференційованого підходу. Якщо вживан-

ня спорадичне, то це справді прояв неповної сформованості стильової норми. Якщо ж подібні мовні засоби залучаються регулярно, то більше підстав вважати їх проявом історично конкретної норми. Саме так залучаються слова *справоздане, виділ, вкладки, правительство, урльоп*. Показово, що в документах, складених на підросійській Україні, помітно менше росіянізмів, ніж у західноукраїнських. Поясненням, треба думати, є такі дві обставини, характерні для Зах. України досліджуваного періоду: 1) тоді були ще досить міцні традиції та впливи язиччя і старослов'янської (церковнослов'янської) мови; 2) пуристичні тенденції стосувалися передусім впливу польської мови з огляду на безпосереднє контактування її з українською. Пор. подібні за змістом вирази:

уряжати публічні лекції

(Статут українського т-ва «Просвіта», Одеса, 1905)

засоби товариства

(там само)

доручено д-ці Малинко

(Протокол засідань комісії т-ва «Просвіта», Київ, 1900-ті рр.)

устроїла концерт

(Звіт з діяльності т-ва «Просвіта», Львів, 1903)

средства товариства

(Устав академічного т-ва у Львові «Вагра», 1892)

збори *поручують*

(Резолюція зборів богословів, Львів, 1901)

Змінюють свою маркованість і власне українські засоби. Напр.: члени, *обібрані* останніми зборами (Статут студентської української Громади, С.-Петербург, 1908) — сучасний нормативний відповідник виділеного слова *обраний*; «Книжки видаються членам Громади *даремне*» (Статут студентської української Громади, Харків, 1907) — сучасний нормативний відповідник *безплатно I безкоштовно*; *незайманість* осо-

би (Платформа Української Республіканської Партії, Львів, 1905) — сучасний нормативний відповідник *недоторканність*. Наведені репрезентанти стилем з офіційно-ділових текстів поч. ХХ ст., рівно як і багато інших (пор. ще: *подорожній, поїздовий, займанщина* і под.) досить органічні для української мови, а проте вони вийшли з ужитку (пор. відповідно: *пасажир, кондуктор, окупована територія*). Витіснені репрезентанти стилем мають статус застарілих. Прикметно: частина таких варіантів, власне стильово омонімічні, залишаються в активі інших стилів. Пор.: «Партія буде *підпирати* своїх кандидатів» (Резолюції з'їзду Радикальної Партії, Львів, 1907) і сучасне розмовно-експресивне «Ти б його *підпер* своїм авторитетом». Або: «Справами Громади *порядкують* Рада ревізійної комісії і Загальні збори» (Статут студентської української Громади, Харків, 1907) і розмовне «Хто ж тепер *порядкує*

у вашій кооперації?» У сучасному офіційно-діловому стилі замість вищенаведених вживають стилі, репрезентовані відповідно словами *підтримувати, керувати*.

Чи всі усунені з мови або стилю засоби справді вичерпали свої стильові ресурси? Мабуть, не всі, хоча б тому, що природний процес функціонування та розвитку мови на переважній більшості етнічних земель був остаточно порушений від 30-х рр. ХХ ст. Політичними методами був нав'язаний один ціннісний орієнтир — російська мова. Тим самим значно звузилися можливості творення, апробації й відбору власних мовних засобів. Ця обставина визначила й характер змін та подальші тенденції розвитку офіційно-ділового стилю, в тому числі його ядра маркованих засобів. Наслідки можна бачити при порівнянні репрезентантів, напр., таких лексичних стилем:

початок ХХ ст.	середина ХХ ст.
однострій	форма (рос. форма)
вістун	розсылний, кур'єр (рос. рассылный, курьер)
відпоручник	представник (рос. представитель)
ждальня	зал чекання (рос. зал ожидания)
пашпорт	паспорт (рос. паспорт)
урядник	службовець (рос. служащий)
чужоземний	закордонний (рос. зарубежный)
ламати	порушувати (рос. нарушать)
переводити	втілювати в життя (рос. воплотить в жизнь)

Стосовно принципової відмінності загальнолітературної норми (що забезпечує єдність літературної норми) від стильової (що забезпечує єдність конкретного стилю літературної мови) досить поширена думка, згідно з якою стильова норма більш вільна [напр., 14, 96] і некодифікована [напр., 15, 31]. На нашу думку, ступінь не обов'язковості різний у різних стилях. Найвищий він в офіційно-діловому, що й забезпечує його стандартність. Створення спеціальних словників, ремаркування слів у загальномовних словниках на зразок *кани*, (канцелярське), *дипл.* (дипломатія), різні застереження щодо вживання відповідних слів та виразів у посібниках зі стилістики та культури мови, посібники із друкованими зразками ділових паперів свідчать на користь кодифікації норм й офіційно-ділового стилю, що почалася для української мови лише з виданням перших профільованих словників у часи відродження державності України на кінець другого десятиліття ХХ ст. [16].

Питання стильової норми в українській літературній мові до 30-х — 40-х рр. ХХ ст., а отже,

і в досліджуваний період ускладнюється проблемою варіантності національної мови [17, 3—4; 18, 96-106]. Безсумнівно, літературна мова і відповідно загальнолітературна норма як умова її цілісності, на цей час функціонували у двох основних своїх (регіональних) варіантах. Проте деякі її стилі, принаймні офіційно-діловий (і, здається, публіцистично-інформаційний у своїй інформаційній частині), характеризуються стильовою цілісністю. Регіональні ж відмінності, хоча й були, та не настільки значущі, щоб говорити про два варіанти стильової норми. І це не дивно, якщо зважити на відомі історичні обставини. На користь такої думки свідчить низка фактів.

По-перше, значна частина маркованих засобів, у тому числі західноукраїнського походження, так і не була апробована ні в мові документів, ні в мові законів Східної України. Хоча немало їх потрапило до часописів цього регіону і навіть україномовних видань Санкт-Петербурга.

Так, українська фракція Державної Думи 1907 р. видавала часопис «Рідна справа», де трапляються марковані офіційно-діловим стилем засоби на кшталт: *власність, управа, позиткові норми, видатки, уряд, незайманість особи, мито*. У першій українській газеті на Східній Україні «Хлібороб» (Лубни, 1905) знаходимо слова і вирази типу *смертна кара, урядовці, господарка, військовий стан, злука, власник*. У харківському «Снопі» 1912 р. подибуємо *виділ, статут, справоздане, горожанство, власник, позивати, під проводом* тощо. Як бачимо, серед названих чимало таких, що й досі залишаються нормативними для стилю. Додамо ще: *військова служба, накладати veto, запасна сотня, прийняти до відома, карна відповідальність, міністерство внутрішніх справ, законні підстави, лікарське свідоцтво, рекомендований лист, вислати на адресу, службові особи, судові позови, видавнича комісія, віддати (за когось) голос, приступити до обговорення, збори постановили, підсудний, доказ, слідство* та багато інших.

По-друге, частина маркованих засобів, що так і лишилася з тавром галицизмів, трапляється в документах, складених далеко від Галичини. Для наочності наведемо порівняльну таблицю (стор. 28) з деякими такими засобами.

Пожвавлення громадсько-політичного життя, що настає в Сх.Україні від початку ХХ ст., фактично змушує культурних діячів користуватися вже виробленими засобами офіційно-ділового стилю. Прагнення привчити українців на підросійській Україні до друкованого (нехудожнього) слова особливо помітне в часописах, де до українських слів і виразів (вже апробованих в аналогічних текстах на Зах. Україні) подаються відповідники, усталені в російській мові. Напр.: *промовці*

Слово	Київ	Харків	Одеса	Катер, -слав	Мико- лаїв	Чернігів	Москва	С.-Петер- бург	Львів
біжучий [поточний]*	+	+						+	+
виділ [правління; комісія]	+	+	+		+				+
вкладка [внесок]	+		+	+	+	+	+	+	+
жертви [пожертви]	+	+	+						+
запомога [допомога]	+	+	+	+		+	+	+	+
од / відпоручник [представник]	+								+
оповістки, оповіщення [оголошення]	+	+							+
провідник [керівник]	+	+	+	+	+	+	+	+	+
справозданє / ня [звіт]	+	+				+	+	+	+
увага [примітка]	+	+	+	+	+	+		+	+
управа [керівництво]									
уря(д)жати, споряжати [організувати]	+		+		+				+

(оратори), *самоврядування* (самоуправление), *по-ступовий* (прогресивний), *правники* (законоведи), *спілки* (союзи), сепаратизм (*відокремлення*), *кошти* (капітал), *часопис* (газета) тощо. Звичайно, процес адаптації офіційно-ділового стилю на теренах Сх.України не був однозначним, оскільки культурні діячі намагались мобілізувати мовні ресурси також свого регіону. До прикладу, після короткого співіснування двох варіантів однієї лексичної стилемі *горожанин* (зах.) / *громадянин* (сх.) переміг східний варіант.

Таким чином, на початку ХХ ст. (а власне, на межі ХІХ—ХХ ст. і до відродження державності 1917 р.) виразно окреслюються особливості мови, що обслуговує офіційну сферу спілкування громадянства (достатньо широку в Зах. Україні і дуже

обмежену в Сх. Україні). Узагальнюючи ці особливості, можна виділити три ознаки:

1) сформованість спеціалізованих засобів (ядерних маркованих компонентів — стилем та гіперстилем);

2) стандартність у вживанні мовних засобів;

3) регламентація у їх доборі стильовою нормою.

Названі ознаки за своєю суттю є диференційними ознаками такого функціонального різновиду літературної мови, як офіційно-діловий стиль, причому залишаються релевантними для цього стилю і на початок ХХІ ст. У досліджуваній період ці ознаки мають особливості у конкретній реалізації, зумовлені, по-перше, часовим фактором, по-друге, початковим етапом функціонування стилю.

1. *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900—1941). Стан і статус— Чернівці, 1998.

2. *Шевельов Ю.* Внесок Галичини у формування української літературної мови.— Львів; Нью-Йорк, 1996.

3. *Кокородз І.* Причинок до спору язикового // *Зоря*. — Львів.— 1891,—№24.

4. *Українка Леся.* Зібрання творів: У 12-ти т. — К., 1975—1979. — Т. 8.

5. *Касьянов Г.* Українська інтелігенція на рубежі ХІХ—ХХ ст. Соціально-політичний портрет. — К., 1993.

6. *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле (1901—1914 роки).— Вінніпег, 1949.

7. *Лотоцький О.* Сторінки минулого. — Варшава, 1933.

8. *Лисяк-Рудницький І.* Відродження та відродження інтелігенції // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: У 2-х т. — К., 1994.— Т. 2.

9. *Мова і час / С. Я. Ермоленко та ін.; За ред. В. М. Русанівського.* — К., 1977.

10. *Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського: У 2-х т.— К., 1951.— Т. 1.*

11. *Чередниченко ІТ.* Нариси загальної стилістики сучасної української мови.— К., 1962; *Сучасна українська літературна мова. Стилїстика.— К., 1973; Коваль А.П.* Культура ділового мовлення.— К., 1974.

12. *Солнцев В.М.* Язык как системно-структурное образование. — М., 1971.

13. *Степанов Г.В.* О двух аспектах понятия языковая норма // *Методы сравнительно-сопоставительного изучения современных романских языков.— М., 1966.*

14. *Кожина М.Н.* Стилїстика русского языка.— М., 1971.

15. *Солганик Г. А.* Общелитературная и функционально-стилевая норма // *Общелитературный язык и функциональные стили.— Вильнюс, 1986.*

16. *Зразки судових актів. — Полтава, 1918; Лашенко Я.* Кидбуваються позови на суді мировім, 1918; *Ванько Є.* Ки-

шеньковий російсько-український словник для адвокатів, суддів, нотарів та урядовців.— К.,1918; Правничий словник української мови.— Полтава, 1918.

17. *Матеяс І.* Варіанти української літературної мови.— К., 1998.

18. *Домашнее А. И.* К истории создания концепции национального варианта языка // Вопросы языкознания. — 1998.— №5.

Dzubyshyna-Melnyk N. Y.

THE OFFICIAL-BUSINESS STYLE OF THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

This article is devoted to the problem of the forming of the official — business style in the new Ukrainian literary language. The author proves that this style was formed at the beginning of the XX-th century. She proves it on the bases of wide language material that is organized according to the three differential signs. The problem of styles and the problem of the official — business style are examined in the context of the style level of the language as archisistem of stratification frame of the language.